

УДК 341.231.14:340.142(477)

А. А. Пархета

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЮРИДИЧНОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

Вступ Україні до Ради Європи спричинив глибокі зміни у вітчизняній правовій системі, пов'язані з прийняттям і здійсненням зобов'язань щодо приведення у відповідність норм і принципів українського законодавства з європейськими стандартами прав людини.

Останнім часом у суспільній свідомості стала складатися нова система соціальних і правових цінностей. На конституційному рівні були закріплені права і свободи людини і громадянина, а їх реалізація і дотримання стали основними цілями формування української правової системи. Дані положення співвідносяться з ціннісним критерієм ефективності права.

Вплив практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) на національну судову систему є визначальним не тільки у контексті виконання окремих рішень щодо України, а й тому, що вона має загальний характер, що, у свою чергу, детермінований нормативним (прецедентним) характером рішень ЄСПЛ. Ці рішення загального характеру не тільки впливають на зміну позитивістської парадигми праворозуміння у сфері захисту прав людини на природно-правову, а й обов'язково потребують урахування усталеної (прецедентної) практики суду у правотворчій та правозастосовній діяльності органів державної влади України.

Сьогоднішня реальність дозволяє по-новому поглянути на роль судів у створенні прецедентів, а пропозиція наділити новою функцією вищі органи судової влади — щодо вироблення судових прецедентів — є актуальним в сучасних умовах.

В сучасному правовому дискурсі окремі аспекти формування юридичного прецеденту як джерела права розглядали українські та закордонні дослідники, зокрема: М. Алджеро, С. Алексєєв, Х. Бехруз, Р. Гера, О. Гетвей, О. Дришлюк, В. Дудченко, Д. Кирилюк, Л. Корчевна, Н. Крестовська, Р. Куйбіда, С. Линквист, Л. Луць, М. Марченко, К. Найт, Ю. Оборотов, І. Овчаренко, А. Осетинський, Н. Пархоменко, Л. Петрова, П. Рабінович, В. Селіванова, О. Скакун, Р. Тополевський, С. Шевчук, М. Цвік та інші.

Метою даної статті є дослідження особливостей застосування рішень Європейського суду з прав людини як юридичного прецеденту в українському праві.

Європейський суд з прав людини називає власну практику прецедентною. Прецедентне проявляється в тому, що цей суд при вирішенні справ схильний в цілому слідувати підходам, що застосовувався їм раніше, якщо не визнає за необхідне їх змінити. Зокрема, в мотивувальній частині рішення суд замість відтворення висловлених ним раніше міркувань може послатися на міркування, висловлені в попередніх рішеннях. При цьому ЄСПЛ неодноразово підкрес-

лював, що він не пов'язаний власними попередніми рішеннями і, дійсно, час від часу міняє свої правові позиції. Це виправдано, оскільки хоча можливість зміни судової практики не сприяє правовій визначеності, однак слід мати на увазі, що існує діалектичне протиріччя між правовою визначеністю і розвитком права.

Європейський суд з прав людини — незалежний наднаціональний орган правосуддя, який на європейському рівні здійснює контроль за дотриманням основних прав людини всіма країнами — учасницями Конвенції, забезпечуючи дотримання і виконання ними норм Конвенції. Це завдання він здійснює шляхом розгляду і вирішення конкретних справ, прийнятих ним до провадження на основі скарг, поданих фізичною особою, неурядовою організацією або групою приватних осіб. Цікаво відзначити, що кількість скарг, які надходять від всіх країн — учасниць Конвенції, з кожним роком зростає. Ймовірно, це пов'язано з тим, що громадяни не задоволені результатами національних судових розглядів, і нічого не залишається, як звернутися до Європейського суду.

Необхідність забезпечення прямої дії норм Конвенції практично полягала не тільки у визнанні їх природно-правового характеру, тобто такими, які не надаються державою, а є «невідчужуваними» та «непорушними». Йшлося про встановлення нових стандартів правосуддя при тлумаченні тих норм Конвенції, які з огляду на специфіку юридичної природи прав людини не можуть бути сформульовані абсолютно чітко, не потребують додаткового та конкретизуючого тлумачення, оскільки існують у вигляді «відкритого тексту» з метою вирішення майбутніх проблем.

Цій меті максимально стало в нагоді створене Судом прецедентне право, яке надає правам людини необхідної конкретизації, визначає їхню юридичну природу, універсалізує їх розуміння і надає чіткості та ясності розуміння тексту Конвенції. Це стало можливим завдяки широкому застосуванню практичних підходів щодо прийняття судових рішень, запозиченому в країн загального права (*common law*). Власне основою загального права, на думку авторитетного англійського теоретика природного права та правового коментатора В. Блекстоуна, в англійській історії завжди був принцип «верховенства розуму» (*rule of reason*).

При застосуванні міжнародного права, зокрема норм Конвенції в Україні, слід визначити його співвідношення з Конституцією України та внутрішнім законодавством. Система застосування міжнародного права у внутрішньому правопорядку України ґрунтується на таких засадах:

— норми міжнародних договорів, що імплементовані в право України ратифікаційним законом, набувають статусу норм національного права і підлягають відповідному застосуванню. Пряме застосування таких норм договорів не виключається, якщо законодавець не здійснив спеціальної трансформації цих норм у внутрішнє законодавство;

— у разі колізії норм ратифікованого договору та норм національного права перші мають вищу силу над другими і підлягають пріоритетному застосуванню;

— забороняється запроваджувати в право України і, відповідно, застосовувати договори, які суперечать Конституції України. Таким чином, презумується, що належним чином ратифіковані міжнародні договори відповідають Конституції.

Таким чином, на сьогодні питання відносно Європейської конвенції і обов'язковості її вживання в системі національного права в основному вирішене, але використання рішень Європейського суду з прав людини законодавчо не регламентується. Ю. Ю. Берестнев обґрунтовує вплив постанов Суду на національні правові системи саме прецедентним характером його рішень: «Прецедентний характер рішень, що виносяться Європейським судом з прав людини, сприяє всезростаючий вплив на національні правові системи всіх без винятку європейських країн» [2, 75].

У підтвердження цього можна говорити про те, що в Україні також починає складатися практика створення та застосування класичного прецедентного права. Так, у пункті третьому мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України у справі про внесення змін до ст. 98 Конституції України за № 1-в/99 зазначається, що «за відсутності висновку Конституційного Суду України Верховна Рада України розглядати законопроекти про внесення змін до Конституції України не може, що було підтверджено і Рішенням Конституційного Суду України (справа щодо внесення змін до Конституції України) від 9 червня 1998 року № 8-рп/98».

Прецедентність практики Суду проявляється й у тому, що при вирішенні справ Суд схильний в цілому слідувати підходам, що застосовувалися ним раніше, якщо не визнає за необхідне їх змінити. Зокрема, в мотивувальній частині рішення Суд замість відтворення висловлених ним раніше міркувань може послатись на міркування, висловлені у попередніх рішеннях. При цьому Суд неодноразово наголошував, що він не зв'язаний власними попередніми рішеннями і дійсно час від часу змінює свої правові позиції. Це є виправданим, бо хоча можливість зміни судової практики не сприяє правовій визначеності, однак слід мати на увазі, що існує діалектична суперечність між правовою визначеністю і розвитком права. Загалом, можна однозначно стверджувати, що для Суду власні рішення не є обов'язковими.

Водночас важливим є питання про те, як національні судові системи мають відноситись до прецедентної практики Суду, зокрема, чи не мають бути ці рішення обов'язковими у тому чи іншому значенні принаймні для деяких з них, враховуючи, що учасниками Конвенції є країни з різними правовими традиціями, що належать як до англосаксонської правової сім'ї (країни «загального права»), так і до романо-германської правової сім'ї (країни «континентального права»).

На думку С. Шевчука, є два найважливіших правових аргументи на користь визнання обов'язковості практики Суду для України:

— пункт перший Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року, де зазначено, що

«Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції»;

— ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [1].

Обидві норми вже згадували вище, однак, аналізуючи теоретичні надбання С. Шевчука та його спроби аргументувати верховенство рішень Суду для вітчизняних судових установ, доходимо висновку, що перший з цих аргументів не витримує критики як через те, що вже давно діє зовсім інша редакція ст. 46 Конвенції, так і тому, що визнання обов'язковою юрисдикції суду та обов'язковість практики суду — це зовсім різні поняття.

Не можна погодитись і з другим аргументом — думкою про те, що ніби обов'язковість практики Суду для українських судів впливає із ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де вказано, що суди застосовують при розгляді справ, зокрема, практику Суду як джерело права (ця думка висловлюється інколи й авторами, які негативно ставляться до ідеї насадження такої обов'язковості). Це впливає вже з того, що, як зазначено вище, одним із джерел права є усталена судова практика, тобто поняття джерела права та поняття усталеної судової практики співвідносяться як родове та видове. Тож оскільки континентальний прецедент не передбачає обов'язковості, то і віднесення того чи іншого правового феномена до джерел права не означає автоматично, що він передбачає обов'язковість. Зазначене положення Закону не створює регулювання, а тому не є нормою, а є теоретичним висновком (хоч і вірним, на наш погляд), відтак включення цього положення до Закону є не чим іншим, як юридико-технічною помилкою.

Водночас хотілося б підкреслити, що відсутність загальнообов'язковості правових позицій, що містяться в рішеннях Суду, для національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення ухвалені, не означає, що самі такі рішення не є обов'язковими для цих держав. Зокрема, зазначені вище рішення Суду проти України є обов'язковими для держави Україна, якій слід знайти спосіб уникнення в майбутньому подібних рішень. Таким способом, на думку Ю. Попова, має бути не зміна практики ВСУ (яка видається бездоганною у цьому відношенні і не може бути змінена так, щоб не порушувати Конвенцію в іншій частині), а зміна Верховною Радою України редакції ст. 11118 ГПК.

Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини є однією з найважливіших проблем в загальній низці дискусійних питань щодо судової практики як «особливий вид» серед джерел права. У вітчизняній спеціальній літературі активно дискутується думка «про прецедентну практику Європейського Суду» [10]. Найбільш радикально налаштовані науковці розглядають постанови Європейського суду з прав людини як судовий прецедент — самостійне джерело права. Так, Д. В. Зверев без необхідних і достатніх правових

аргументів дійшов висновку, що в сучасну правову систему більшості європейських країн інкорпоровано нове джерело права — прецеденти Європейського суду з прав людини.

За визнання і законодавче закріплення судового прецеденту як джерела права виступає і ряд провідних російських вчених. Наприклад, С. С. Алексєєв вважає, що настала пора взагалі змінити сучасне бачення правосуддя. Інтерпретацію його призначення як одного лише «застосовувача права». Досвід розвинених демократичних країн, причому не лише англо-американської групи, свідчить, що високий рівень правового розвитку досягається в суспільстві тоді, коли суд, спираючись на Конституцію, закон, загальновизнані права людини, сам створює норми права. Тому набуття рішеннями вищих судових інстанцій країни функцій судового прецеденту представляється цілком обґрунтованим процесом еволюції сучасного праворозуміння.

Конвенція і судова практика обмежують Суд відносно формулювання загальних норм і «абстрактного висновку» з приводу відповідності національного законодавства і судової практики Конвенції, це означає, що Суд позбавлений можливості (не лише в процесі правозастосування, але і в процесі тлумачення Конвенції і Протоколів до неї) приймати акти, які містили б в собі чітко сформульовані правила і які можна було б розглядати у вигляді прецедентів, що відносяться до «нормовстановлюючої моделі»

Доцільно також відзначити, що існують і перешкоди відносно звернень українських судів до правових позицій Європейського суду з прав людини. По-перше, низький рівень інформованості суддів. Засобами усунення цієї перешкоди можуть стати матеріали ЗМІ, практика вищих судових інстанцій, проведення науково-практичних конференцій. По-друге, відсутність офіційно визнаного державою джерела публікацій рішень Європейського суду. По-третє, відсутність офіційного визнання рішень Європейського суду джерелами вітчизняного права. По-четверте, відсутність достатньої «правової культури» у використанні правових позицій Європейського суду вищими судовими інстанціями України і їх негативний приклад для останніх судів.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, можна визначити юридичну природу рішень Суду з урахуванням їх праворегулятивної функції у такий спосіб: такі рішення можна розглядати як правоконкретизаційний прецедент, а саме як правозастосовний акт, у якому через правоположення конкретизуються норми Конвенції і який має прецедентний характер для самого Суду та правотворче значення для правових систем держав — учасниць Конвенції. Тому варто запропонувати переформулювати норму ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», в якій ця практика проголошується джерелом права: адже, як зазначалося, практика Суду не має джерельного характеру, натомість її можна вважати джерелом конкретизації норм Конвенції.

Визначимо, що рішення Суду мають, так би мовити, змішану юридичну природу. З одного боку, вони поєднують у собі ознаки правозастосовних та інтерпретаційно-правових актів, а з іншого — є результатом правозастосовної

конкретизації. У будь-якому випадку вони не є результатом правотворчості. За праворегулятивною функцією ці рішення є чимось середнім між класичним англосаксонським прецедентом та континентальною правозастосовною практикою як сталою та послідовною позицією судів з тих чи інших питань правозастосування. Рішення Суду слід розглядати як такі, що мають значення переконливих прецедентів. Правові позиції, сформовані прецедентними рішеннями Суду, не є обов'язковими для судів національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення ухвалені.

Література

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
2. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития — надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 2000. — 256 с.
3. Берестнев Ю. Ю. Меры общего характера и влияние практики Европейского Суда по правам человека на национальные правовые системы // Российская юстиция. — 2001. — № 12. — С. 75–79.
4. Гаджиев Г. А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах : сб. докл. — М., 1999. — 116 с.
5. Зверев Д. В. Новые источники гражданского процессуального права в свете Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод // Европейская интеграция и развитие гражданского процесса в России. — М., 2006. — С. 22.
6. Европейский Суд по правам человека [Электронный ресурс]. — Режим доступа : europecourt.ru/statistika-evropejskogo-suda-za-1959-2009-gody/#I
7. Ершов В. В. Прецеденты толкования Европейского суда по правам человека // Российское правосудие. — 2007. — № 1. — С. 31–35.
8. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебное право / М. Н. Марченко. — М. : ТК Велби : Проспект, 2007. — С. 124–125.
9. Туманов В. А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / В. А. Туманов. — М., 2001. — 304 с.
10. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2007. — 640 с.

Анотація

Пархета А. А. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини як юридичного прецеденту в українському праві. — Стаття.

У статті розглянуто питання про застосування рішень Європейського суду з прав людини як юридичного прецеденту в українському праві. Робиться висновок про те, що правові позиції, сформовані прецедентними рішеннями Суду, не є обов'язковими для судів національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення ухвалені.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, юридичний прецедент, прецедентне право.

Аннотация

Пархета А. А. Особенности применения решений Европейского суда по правам человека как юридического прецедента в украинском праве. — Статья.

В статье рассмотрены вопросы о применении решений Европейского суда по правам человека как юридического прецедента в украинском праве. Делается вывод о том, что правовые позиции, сформированные прецедентными решениями Суда, не являются обязательными для судов нацио-

нальних судових систем, в том числі і для судів держав, против которых такие решения приняты.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, юридический прецедент, прецедентное право.

Summary

Parheta A. A. Features of the application of the European Court of Human Rights as a legal precedent in the Ukrainian law. — Article.

The questions on the application of the European Court of Human Rights as a legal precedent in the Ukrainian law. The conclusion about the fact that the legal position established case decisions of the Court are not binding on the courts of national judicial systems, including the courts of the States against which such decisions are taken.

Keywords: European Court of Human Rights, Legal Precedent, Case Law.

УДК 349.2

В. П. Кохан

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ ЄС У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ІНВАЛІДІВ НА ПРАЦЮ

Одним з пріоритетних напрямків державної політики в Україні на сучасному етапі становлення її як правової соціальної держави є втілення в життя комплексу заходів з інтеграції інвалідів до суспільного життя шляхом підвищення їх ролі в оточуючому їх середовищі, створення рівних прав з іншими громадянами для участі в економічній, політичній, соціальній та іншій діяльності. Соціальна захищеність таких осіб, передусім, передбачає їх право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою чи іншою діяльністю, не забороненою законодавством країни.

Ступінь наукової розробленості теоретичних і практичних проблем з реалізації міжнародних трудових стандартів у сфері правового регулювання трудових відносин з інвалідами не можна назвати високим. В Україні за період її існування як незалежної держави науковці висвітлювали у своїх працях лише окремі питання цієї проблематики. Слід відзначити працю Н. М. Биби, присвячену проблемам правового регулювання трудових відносин з інвалідами, в якій автор серед інших розглядає й питання міжнародно-правового захисту прав інвалідів у сфері праці [1]. Незважаючи на наявність комплексного дослідження, запровадження європейських стандартів у сфері трудових відносин з інвалідами потребує постійної уваги й актуалізації внаслідок міжнародних зобов'язань України з адаптації законодавства ЄС до вітчизняного.

Мета статті полягає в аналізі проблемних питань сфери працевлаштування і праці інвалідів в Україні і можливості впровадження європейських соціальних стандартів до національного законодавства. Для досягнення поставленої мети необхідним є розв'язання таких завдань: (1) дослідження стандартів Європейського Союзу у сфері праці та зайнятості інвалідів та (2) вироблення шляхів імплементації таких стандартів і положень у трудове законодавство.